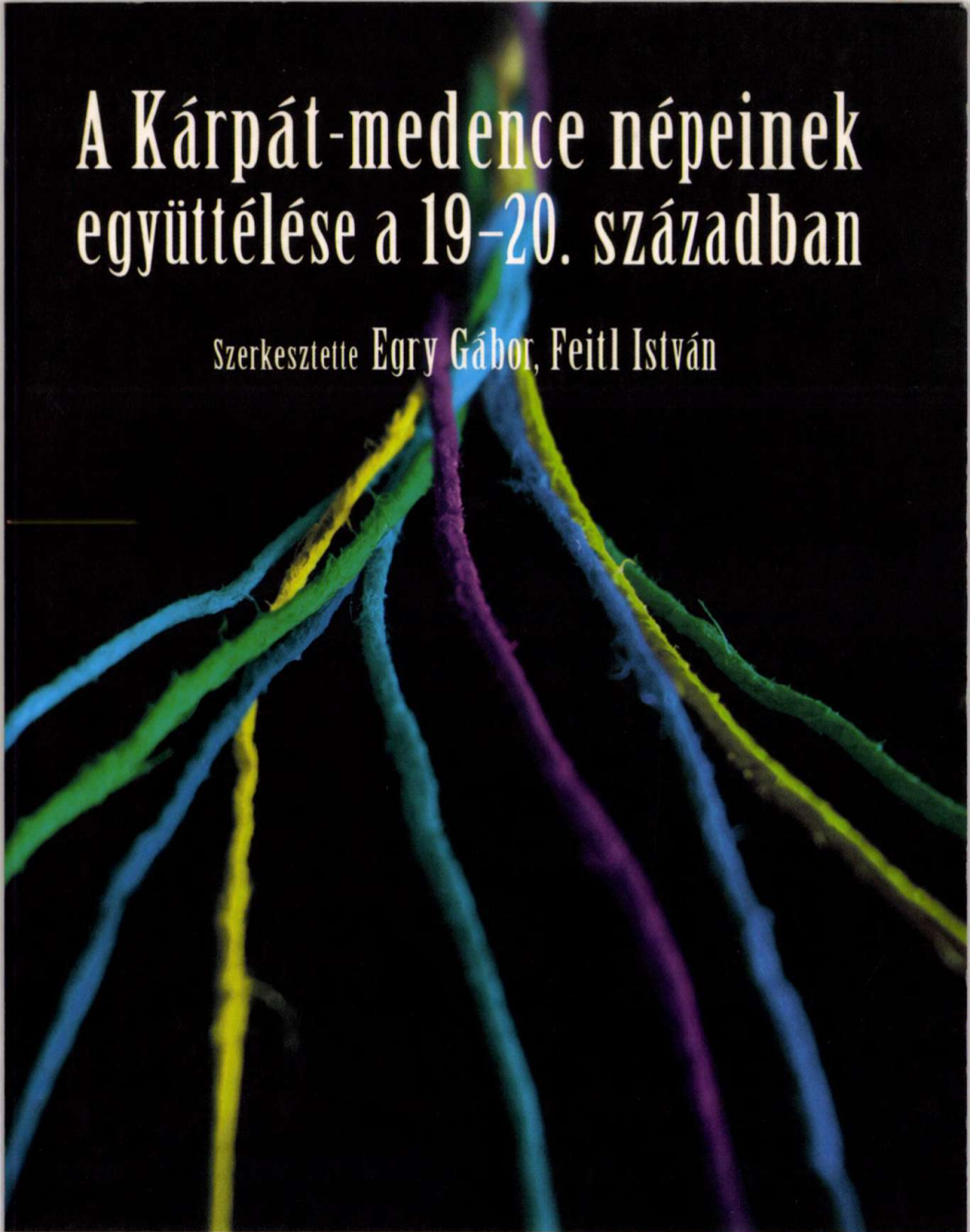

A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században

Szerkesztette Egry Gábor, Feitl István

Napvilág Kiadó

32 vissie

A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPEINEK EGYÜTTÉLÉSE
A 19-20. SZÁZADBAN

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században

Tanulmányok

Szerkesztette:
EGRY GÁBOR
FEITL ISTVÁN

Megjelent

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
és a Politikatörténeti Alapítvány
támogatásával

ISBN 963 9350 58 3

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
e-mail: kiado@napvilagkiado.hu
www.napvilagkiado.hu
Első kiadás: 2005

© Egry Gábor, Feitl István et al.

Minden jog fenntartva

Printed in Hungary

Tartalom

Mozaikcserepek (Előszó)	7
-------------------------------	---

MIKROVILÁGOK

<i>Ugrai János</i> : Iskola a „határokon”. A Sárospataki Református Kollégium idegen nemzetiségű és felekezetű diákjai 1777 és 1848 között	15
<i>Boronkai Szabolcs</i> : Asszimiláció és disszimiláció a 19. századi Sopronban. A kultúra mint történeti forrás	34
<i>Németh Ildikó</i> : Az iskolaváros Sopron nyelvi-tannyelvi viszonyai a dualizmus korában és a századfordulón	50
<i>Nagy Andrea</i> : Befogadás és beilleszkedés. A mosoni zsidóság 19. századi letelepedése, lakóhelyi integrációja, valamint a helyi kisiparban és kereskedelembe betöltött szerepe	72
<i>Tóth Imre</i> : A helyi németiség helyzete és megítélése a két háború közötti időszakban Sopronban (1918–1939)	92
<i>Kovács Tamás</i> : A zsidóság szerepe Kaposvár társadalmában a két világháború között.....	117
<i>Csekő Ernő</i> : Az 1947-es választás nemzetiségi vonatkozásai Tolna megyében. A második világháborút követő népességmozgások hatása a helyi eredményekre	137

REGIONÁLIS HISTÓRIÁK

<i>Petres László</i> : Az 1784-es Horea-féle felkelés erdélyi emlékiratok tükrében	165
--	-----

Kiss László: A „szlovák triumvirátus” a szlovák–magyar együttélésről (az 1840-es években)	184
A. Sajti Enikő: A délvidéki magyarok kisebbségstratégiái, 1944–1947	214
Kaltenecker Krisztina: A magyar–német együttélés a Schieder–Weidlein-történešvita tükrében	223

EGYÜTTÉLÉS, KONFLIKTUSOK, SZERVEZETEK

Szendrei Ákos: Jelöltek, kerületek, választások. A Román Nemzeti Párt szereplése a képviselő-választásokon (1905, 1906, 1910)	257
Limpár Péter: A többnemzetiségű fegyveres erők problematikája a magyar politikai és közgondolkodásban a 19. század második felében. Vita a magyar nemzeti hadseregéről 1867/68-ban	276
Pap József: A nemzetiségi képviselők és a koalíció kapcsolata az 1905–1906-os alkotmányos válság időszejében	296
Beke Ibolya: A romániai magyar kisebbség szervezeteinek választási-politikai stratégiái a két világháború között	330
Jobbágy István: Etnikai (kisebbségi) pártok a két világháború közötti Csehszlovákiában a parlamenti választások eredményeinek tükrében	357

AZ EGYENSÚLY KERESÉSE

Bóka Éva: Auer Pál európai föderalizmusa	387
Egry Gábor: „Erdély gazdasági meghódítása” – az erdélyi százszok jövöképe a 20. század elején	413
Joó András: Ausztria-Magyarország etnikai viszonyai és az európai nagyhatalmi politika a 20. század kezdetén. A Monarchia a pánszlávizmus és a pángermán törekvések metszéspontjában	430
Seres Attila: Moldvai csángók és erdélyi románok a magyar kormányok politikájában a 19–20. század fordulóján (1895–1902)	457
Föglein Gizella: Nemzetiségpolitikai koncepciók Magyarországon, 1945–1993	477

A nemzetiségi képviselők és a koalíció kapcsolata az 1905–1906-os alkotmányos válság időszakában

A dualizmus kori nemzetiségi kérdésnek különösen érdekes fejezete a századforduló politikai válsága után kialakult ellenzéki koalíció és az aktív politikai szerepvállalásba kezdő nemzetiségi pártok – szlovákok, szerbek, románok – kapcsolatának története. Az ellenzéki pártkoalíció, amely a Szabadelvű Párttal konfrontálódva megnyerte az 1905-ös választásokat, választási programjában többek között választójogi reformot ígért. Ez lehetővé tette a nemzetiségi politikusoknak, hogy felhagyjanak a hagyományos autonómiaigények hangoztatásával, és a választójogi reform alapján szorosabb kapcsolatokat építsenek ki az ellenzékkel. Ezzel egyidejűleg az ellenzéki vezérek egy részében is megvolt a hajlam a kompromisszumra. Az új kormány és a nemzetiségek látványos megegyezése a kedvező előfeltételek ellenére sem jött létre, sőt 1906 végére ennek már szinte semmi realitása nem volt. Ennek a folyamatnak a bemutatására vállalkoztam tanulmányomban.

A nemzetiségek politikai aktivitásának kezdetei

Az 1905-ös választásokra készülve a nemzetiségi pártok feladták passzivitási politikájukat, s a századfordulót követően egymás után jelentkeztek új programjaikkal. Aktivitásuk természetesen a választások előtt felerősödött, ami kiváltotta a magyar politikai pártok ellenlépéseit is.

Elsőként a szlovák mozgalom szakított a passzív állásponttal. A szlovák társadalom megnyerésével több politikai erő is próbálkozott. A legsikeresebb a Katolikus Néppárt volt,¹ amely magába olvasztotta a katolikus alsópapság és értelmiség azon jelentős részét, amely a nemzeti politika és az autonómia programjának jellegzetes irányát képviselte. Ehhez a politikai irányzathoz csatlakozott *Andrej Hlinka* rózsahegyí plébános is. A századforduló után a szlovák mozgalom fokozatosan távolodott el a magyar Néppárttól, és önálló politikát kezdett. Az 1890-es években jelent meg a csehszlovák – az ún. hlaszista – irányzat, amely igen élesen bírálta a szlovák nemzeti politika hagyományos retorikáját, az üres romantikát és a pánszláv orosz irányzathoz való kötődést. A századfordulóra a mozgalom legjelentősebb és legtehetségesebb vezére *Milan Hodža* lett. Hodža agitációjával elsősorban az alföldi szlovák telepesfalvakat célozta meg. A mozgalom központja rövidesen áttevődött Budapestre. Az új irányzatok azonban nem szerveződtek formálisan önálló párttá, hanem a Szlovák Nemzeti Párt kereteibe tagozódtak be.²

A Szlovák Nemzeti Párt elsősorban a néppárti irányzat hatására döntött a passzivitási politika feladásáról és jelentette meg 1901. június 18-án 18 pontból álló programját. A programban az agrár jellegű gazdasági, szociális és demokratikus politikai követelések domináltak; a pontok egy része a nemzeti jogokra vonatkozott.³ A mérsékeltnek mondható program békülékeny hangot ütött meg, amikor kimondva az ország oszthatatlanságát, s nem követelt területi autonómiát. Szociális pontjai azonban a modern kapitalista társadalom és gazdaság körülményei között megvalósíthatatlanok voltak, és nem is jelentettek érdemi megoldást az ipari forradalom által

¹ A Katolikus Néppárt programját lásd *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. Szerk. Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003. 164–166.

² Katús László: *A nemzeti kérdés és Horvátország története a 20. század elején*. In: *Magyarország története tíz kötetben*. VII./2. Főszerk.: Hanák Péter. Budapest, 1978. 1019–1024.; A szlovák kérdésről részletesen lásd Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzeti politika 1867–1918*. Pozsony, 1995; valamint Polányi Imre: *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón*. Budapest, 1987.

³ A Szlovák Nemzeti Párt 1901. évi választási programja. In: Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzeti kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. III. 1900–1903. Budapest, 1964. 151–152.; uő: *A magyar nemzeti kérdés története*. I. *A nemzeti kérdés és a törvények és szervezetek tükrében 1790–1918*. Budapest, 1947. 148–149.

teremtett problémák kezelésére.⁴ A hagyományos szlovák tevékenységek – favágás, fausztatás, szénégetés, üvegkészítés stb. – a Felvidéken is kibontakozó modernizáció hatására egyre inkább teret vesztek. Az el-, illetve kivándorlás sújtotta szlovák nemzeti mozgalomnak nem volt megfelelő válaszstratégiája a tradicionális gazdaság válságának, az akkultúrációnak és az asszimilációnak a kezelésére. Hodža erős kritikával illette a programot, hiányolta belőle a hagyományos nemzetiségi követeléseket – mindenekelőtt az 1861-es memorandumban követelt nemzeti önkormányzatot –, valamint a határozott demokratikus irányultságot.⁵ A párt az 1901-es választásokon az 55 szlovák többségű kerület közül csupán ötben tudott sikert elérni. A kormánypárt a szlovák kerületekben több mint kétszer annyi szavazatot szerzett, mint a Szlovák Nemzeti Párt és a Néppárt együttvéve. A választási eredmények Hodža kritikáját igazolták.⁶

A kiegyezés utáni nemzetiségpolitikai küzdelmek sikertelensége után a szerb nemzeti mozgalom is visszahúzódott, és a századforduló előtt nem is jutott el az új, modern program megalkotásáig. 1884-ben a Szerb Nemzeti Liberális Párt kettészakadt, és a kormányhoz közeledő mérsékelt szerb politikusok az a május 7-i nagyikindai gyűlésen önálló programmal léptek a színre. Az ekkor megalakult Szerb Nemzeti Párt szakított az ellenzékhez közelítő kormányellenes politikával, és a kiegyezés kereteit elfogadva, ahhoz igazodva alkotott önálló politikai platformot. A párt sajtóorgánuma a *Zastava* lett, amely már a századforduló után a népek önrendelkezési jogáról cikkezett. A *Svetozar Miletic* elveihez hű politikusok – kitartva a karlócai és nagybecskereki programokban megfogalmazott autonómia-követelések mellett – megalakították a Szerb Nemzeti Radikális Pártot, amelynek a *Branik* lett a hivatalos lapja.⁷ Ezt követően a szerb nemzeti érdekek autentikus képviselőtéért két irányzat – a radikális és a szabadelvű – versengett. A Szerb Demokrata Párt ugyan 1908-ban önálló programmal lépett színre, befolyása azonban csekélynek volt mondható.

⁴ Uo.

⁵ Hodža Milán bírálata a *Hlas* című lapban a Szlovák Nemzeti Párt 1901. évi programjáról: A Szlovák Nemzeti Párt akcióba lépéséhez. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* III. 152–155.; Katus László: i. m. 1024.; Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. 149.

⁶ Polányi Imre: i. m. 208–209.

⁷ *Magyarországi pártprogramok 1867–1919*. 140–141.

A szerbeknek az egyházi autonómia megfelelő lehetőségeket adott jogaik védelmére, és ez az egyházi terep – különösen az 1875-ös szervezeti átalakulás után – a világi politikusok előtt is megnyílt. A szerbek központja azonban elsősorban nem Magyarországon, hanem Horvátországban volt, ahol igen kemény harcot kellett folytatniuk a horvát politikai erővel. A századfordulóra a szerbség legfontosabb politikai ereje a *Jaša Tomić* vezette Szerb Nemzeti Radikális Párt lett. A horvátországi szerb radikálisok 1903. szeptember 18-án Okučaniban fogadták el Magyarországra és Horvátországra kiterjedő politikai programjukat, mely elismerte a magyar állam egységét, de a nemzetiségi törvény kibővítését követelte, a megyék kikerekítése és a többségi nyelv hivatalossá tétele által. Támogatták Magyarország Ausztriával, valamint Horvátország Magyarországgal szembeni függetlenedési törekvéseit. Gazdasági és szociális követeléseik megegyeztek a szlovák mozgalomével, csak a szövetkezetek fontosságát hangsúlyozták erőteljesebben. A program kiemelten foglalkozott a szerb egyházi autonómia kérdésével és működési alapelveivel. Horvátországot illetően a teljes egyenjogúság igényét kérték számon a horvát politikai eliten, s kijelentették, hogy Dalmácia Horvát-Szlavónországhoz csatolását a vitás kérdések rendezéséig nem támogatják.⁸

A román nemzeti mozgalom a *Replica*- és a *Memorandum-per* lefolytatása után csatlakozott az 1895-ös budapesti nemzetiségi kongresszus határozatához, és szintén passzivitásba húzódott. Közben azonban új vezetőség formálódott ki, amely fokozatosan átvette a Román Nemzeti Párt irányítását.⁹ Ám a párt vezetése frakcióharcokba szüllyedt, amely hamarosan szakadáshoz vezetett. Míg a vezetők egy része Ioan Rațiu elnök vezetésével ragaszkodott a passzivitáshoz, addig a *Tribuna* köré szerveződött fiatal csoport az aktivitás mellett szállt síkra. Miután a konzervatív passzivisták átvették az ellenőrzést a nagyszebeni *Tribuna* felett, a fiatalok 1897-ben áttették székhelyüket Aradra, és *Tribuna Poporului* címmel új lapot indítottak.

⁸ A Horvát-Szlavónországi Szerb Nemzeti Radikális Párt 1903. évi „okučani program”-ja. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 1903–1906. Budapest, 1966. 61–68.; Katus László: i. m. 1034–1036.; Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. 153–154.

⁹ Uo. 139–140. – 1891-ben román egyetemisták külföldi társaik elé tárták sérelmeiket; a magyar egyetemisták hevesen tiltakoztak ez ellen; erre reagált a *Replica*. A *Memorandumot* 1892-ben Bécsben nyújtotta be 300 tagú román küldöttség a románok sérelmeiről. Mindkét akciót per követte.

A gazdasági átalakulás a román társadalmat sem hagyta érintetlenül. A román pénzügyintézetek körül kialakult a román középosztály, amely az aktivista politikát támogatta. Ezzel párhuzamosan jelentős kulturális átalakulás is lezajlott, 1890 és 1910 között a románok körében megduplázódott az írni-olvasni tudók aránya. A gazdasági és kulturális fejlődés hatására a román nemzeti élet súlypontja nyugatabbra, Hunyad megyére, a Bánság és az Alföld román lakta területeire került át. A Román Nemzeti Párt ellenzéki csoportjainak támogatását Arad és a Hunyad megyei Szászváros bankjai szolgáltatták. A csoport vezetői a szászvárosi Ion Mihu és Aloisiu Vlad, és az aradi Vasile Lucaciu, Ioan Rusu-Şirianu, Vasile Goldiş és Vasile Mangra voltak. Az ellenzéki csoport felismerte, hogy mivel sem Bécsből, sem Bukarestből nem számíthatnak hathatós támogatásra, el kell fogadniuk a dualista rendszer konszolidációját és az uniót. A fő feladatnak a politikai alapjukat képező egyházi autonómia erősítést, a gazdasági modernizáció fokozását és a szűk társadalmi bázis kiszélesítését tartották.

Az aktív politika kezdetét *Ion Mihu* nyílt levele jelezte, melyet 1902. február 23-i számában jelentetett meg a *Libertatea*.¹⁰ A szászvárosi politikus felvetette az 1881-es program revízióját: az erdélyi autonómiát követelő és a dualizmust bíráló pontok elhagyását, és helyettük a nyelvi, gazdasági, agrár- és szociálpolitikai tervek erősítését javasolta. Mihu a célok módosítását a realitásokkal indokolta: „Hinni még ma is a korona, a hármas szövetség vagy mit tudom én milyen európai tényezők közbenjárásában a mi közjogi követeléseink érdekében, s e tekintetben, hogy is mondjam, tőlünk idegen segítségre számítani, véleményem szerint több mint politikai naivitás.” A módosított program alapján Vlad 1903-ban a Hunyad megyei időközi választásokon bejutott a parlamentbe.

A román ellenzékiek nagy várakozásokkal tekintettek a velük hagyományosan jó viszonyt ápoló Tisza István miniszterelnöki kinevezése elé. Tisza bemutatkozásának szavaira¹¹ az aradi *Tribuna*

¹⁰ Ion Mihu román „aktivista” politikus nyílt levele a *Libertate*-ban az 1881. évi román nemzeti program módosítása tárgyában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 336–338.

¹¹ Gr. Tisza István miniszterelnök képviselőházi nyilatkozata a nemzetiségi kérdésben, programbeszéde elmondásakor. 1903. november 6. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 69–71.

Poporuliu kijelentette, hogy minden hátsó gondolat nélkül elismerik a magyar állam egységét, csorbíthatatlan integritását, készek ezért vagyonukat és vérüket áldozni mindaddig, „amíg ez az állam erős és kétségsbevonhatatlan intézmények által garantálni fogja a nemzeti etnikai sajátosságaink alapján való fejlődés lehetőségét”. Tisza ennek alapján igyekezett a román mozgalmat bevonni a magyar politikai életbe, ez azonban az alkotmányos válság miatt nem sikerült.¹²

Nemzetiségi pártprogramok az 1905-ös választások időszakában

A nemzetiségi mozgalmak, a magyar politikai élethez hasonlóan, már korántsem voltak egységesek. Belső megosztottságuk hozzájárult a választásokon elért szerény eredményekhez. A nemzetiségi szavazók jelentős része egyébként sem az etnikai hovatartozást tekintette a legfontosabb pártválasztási preferenciának. A nemzetiségek által lakott választókerületekben gyakran rosszul szerepeltek a nemzetiségi programmal fellépő politikusok. Ezt a nemzetiségi pártok szinte automatikusan a választási csalások, megvesztegetések, megfélemlítés hatásaival magyarázták.

Mint láttuk, a szerb nemzeti mozgalom is belső megosztottsággal küszködött. A Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt és a Szerb Nemzeti Radikális Párt a választások előtt leginkább az egymás elleni küzdelemmel volt elfoglalva.¹³

¹² Katus László: i. m. 1027–1031.; Kossuth Ferenc a miniszterelnöki beszédhez kapcsolódó felszólalásában a magyar nyelvű oktatás hiányosságait kérte számon a kormányon, hivatkozva arra a statisztikai adatra, mely szerint a népiskoláknak csupán 57,3%-a és a középiskoláknak pedig 75%-a tisztán magyar nyelvű. Tisza megjegyezte, hogy Kossuth szavai felvetnék a népoktatási törvény módosítását, amivel ő miniszterelnöki programbeszédének szelleme alapján nem ért egyet, de fontosnak tartotta kijelenteni, hogy a magyar nyelv tanításának érdekében intézkedéseket szándékoznak tenni. (Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 71–72.)

¹³ A belső vitával és megosztottsággal kapcsolatban lásd: uo. 168–170.; *Magyarországi pártprogramok 1867–1919.* 220–222.; A *Zastava* közleménye az 1905. évi választások alkalmával a szerb nemzeti szabadelvű (Polit) párt ellen. In: Kemény G. Gábor: *Iratok* IV. 526–527.; A *Branik* közleménye a budapesti szerb egyetemi ifjúság 1905. január 20-i választási felhívásáról. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 528–529.; Dolmányos István: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején.* Budapest, 1976. 22–23.

A szerbekkel ellentétben a román nemzeti mozgalom viszonylag egységesebb volt, a Román Nemzeti Párt választási programjában pedig konkrét politikai célkitűzések is szerepeltek. A párt 1905. január 10-i nagyszebeni gyűlésén határozatot hozott a passzivitási politika feladásáról. Az aktivisták elérték az 1881-es program módosítását, és jól áttekinthető pontokba szedték azt. A programpontok egy része a hagyományos nemzeti igényeket tartalmazta, de elhagyták Erdély autonómiájának követelését, és csupán „a román nép államalkotó politikai egyéniségének elismerését és alkotmányos fejlődésének közjogi intézmények általi biztosítását” kívánták. Kérték a közös hadsereg nyelvi egysége mellett az ezredek nyelvének aktívabb ápolását; a nemzetiségi törvény után hozott törvények eltörlését; a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és az oktatásban – a többségi elv figyelembevételével – az anyanyelv használatának biztosítását; a választókerületek és a közigazgatási beosztás – többségi elvhez igazodó – kikerekítését; szerepeltek még a programban az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését igénylő reformjavaslatok. A budapesti parlamentben a nemzetiségek alanyi jogú arányos képviselőtét akarták biztosítani, tehát föderatív elvű, a választópolgár akaratát nemzetiségi alapon megköthető rendszert óhajtottak bevezetni. Sajátos, hogy miközben a nemzetiségi törvény maradéktalan hatályba helyezését követelték, kiemelték „hogy ahol a lakosság többsége román, a tanítási nyelv román legyen”, vagyis a nemzetiségi és a népoktatási törvény által biztosított anyanyelvi népoktatáshoz való jogot vitatták el a román többségű területek kisebbségeitől. A programban helyet kaptak a gazdasági pontok is; ezek egyrészt előremutató jellegűek, másrészt azonban a kapitalizmus, a szabadpiaci viszonyok következtében jelentkező új problémákra kíséreltek meg anakronisztikus és populista megoldást kínálni.¹⁴ Az erdélyi és az erdélyrészi románság jelentős része passzivitásban maradt. Ennek ellenére az 1905-ös választásokon az aktivista irányzat 23 jelöltjéből nyolcnak sikerült mandátumot szereznie.¹⁵

¹⁴ Az 1905. január 10-i nagyszebeni román nemzeti gyűlés programja. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 534–536.; A Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságának felhívása a román választókhoz. Lásd uo. 536–537.; Katus László: i. m. 1031–1032.

¹⁵ Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. 157.; Katus László: i. m. 1032.

A Szlovák Nemzeti Párt a koalíciótól való távolságtartást, a nemzeti szempontok mellett, a magyar parlamenti ellenzék arisztokrátikus jellegével indokolta. Végül Hodža mozgalma sem szánta rá magát a közeledésre.¹⁶ A szlovák mozgalomban nem készült új program; 1905-ben az 1901-es programmal indultak a választáson és súlyos választási vereséget szenvedtek; egyedül Milan Hodža került be a parlamentbe a bács-bodrogi kulpini kerület képviselőjeként.¹⁷

Az 1905-ös választásokat megelőző ellenzéki sajtókampány

A nemzetiségi pártok aktívabb politikája állásfoglalásra készítette a magyar politikai élet szereplőit. A függetlenségi sajtó már 1904-ben foglalkozott a kérdéssel. Az *Egyetértés* 1904. augusztus 27-i számában megjelent *Oláh aktivitás* című cikk felhívta a figyelmet az aktivizálódott román politika veszélyeire. A nemzetiségi agitáció megerősödését a kormány hibájául rótta fel, amely egyfelől szabadon engedte az agitációt, másfelől nem tett semmit az okok felszámolásáért. Számon kérte a kormányon a határozott nemzetiségi politikát, amely ellensúlyozta volna a román agitációt, és nem vezetett volna oda, hogy „a román nemzetiség már elérkezettnek látja az időt a passzivitás abbahagyására”. A függetlenségi ideológiát valló publicista nem közölt részletes, vagy akár csak hozzávetőleges nemzetiségi programot, a kormány kritikája, a nemzetiségi mozgalom kárhoztatása mellett lényegi mondanivaló nem olvasható ki a szavaiból. Viszont megjelölte a nemzetiségi politikusokkal kapcsolatos legfontosabb elvárást: a magyar állam egységének és nemzeti jellegének az elfogadását.¹⁸ Ehhez az alapelvhez a koalíció később is következetesen ragaszkodott a nemzetiségekkel folytatott tárgyalások és viták során.

A választások közeledtével jelent meg az Országos Magyar Szövetség felhívása a nemzetiségi területek választóihoz, gróf Eszterházi János és dr. Jancsó Benedek aláírásával. A szövetség *hazafias* célok képviselőjére jött létre, felszólította a választókat, hogy az olyan kerületekben, ahol nemzetiségi jelölt is indul, tegyék félre a politikai jelsza-

¹⁶ Dolmányos István: i. m. 23.

¹⁷ Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története*. I. 150.

¹⁸ A függetlenségi sajtó a román aktivitásról. 1904. augusztus 27. Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 473–474.; *Egyetértés*, 1904. augusztus 27.

vakat, és a győzelemre esélyes párt jelöltjét a választó „ne egy párt, hanem az »egyesült magyarság« jelöltjének tekintse”.¹⁹ Eszterházy János nyílt levélben szólította fel Tiszát, hogy akadályozza meg a Román Nemzeti Párt megalakulását és a románok politikai szereplését.²⁰ Az *Egyetértés* 1905. január 8-i számában megjelent programnyilatkozatból kitűnik, hogy a Magyar Szövetségnek nem a képviselőjelöltek nemzeti hovatartozásával volt problémája, hanem a nemzeti pártok hagyományos programjával. Ez a megkülönböztetés és a nemzetiségi politikusok önálló politikai erővé szerveződésének merev elutasítása a parlamenti munka során is jellemző lesz.

Az *Egyetértés* 1905. január 12-i száma közölte a nagyszebeni román választói gyűlés határozatait. A pontok kivonatát a következőképpen vezette be a tudósítás szerkesztője: „Semmiféle megjegyzést nem fűzünk hozzá. Minden magyar ember, ha elolvassa, megalkothatja magának, milyen nemzeti politikát követ a kormány.” Majd a cikk végén idézte a kormány azon nyilatkozatát, hogy leghatározottabban fellép abban az esetben, ha az ominózus pontokat valóban elfogadták. Ehhez csupán egy hozzáfűzni valója volt az *Egyetértés*-nek: „Tetteket kérünk, nem szavakat!”²¹ A január 22-i számban jelent meg a *Közös veszedelem* című cikk, amely, mint címéből is kiderül, tovább folytatta a nemzetiségi mozgalmak elleni agitációt.²²

A választásokra készülő ellenzéki koalíciónak tehát, a sajtónyilatkozatokból ítélve, nem volt pozitív nemzetiségi programja. Az önálló nemzetiségi programmal jelentkező kisebbségi politikusokat mint az állam egysége ellen izgatókat mutatták be. Gyakorlatilag ismeretlenek voltak számukra az egyes mozgalmakon belül lezajlott változások. Nem használták ki a lehetőséget, hogy a megosztott nemzetiségi mozgalmak soraiból szövetségeseket szerezzenek. Erre csupán a politikai válságperiódusokban tettek kísérleteket. Emellett kemény kritikával illették a szabadelvű kabinet nemzetietlennek tartott poli-

¹⁹ Az Országos Magyar Szövetség felhívása a nemzetiségi kerületek választóihoz. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 529., *Egyetértés*, 1905. január 8.; Dolmányos István: i. m. 20–21.

²⁰ Uo. 21.

²¹ A függetlenségi sajtó a nagyszebeni román választói gyűlés határozatairól. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 530–531.; *Egyetértés*, 1905. január 12.

²² Az *Egyetértés* cikke a nemzetiségek választási agitációjáról. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 531–532.; *Egyetértés*, 1905. január 22.

tikáját. Nem értékelték és nem támogatták Tisza István egyezkedési kísérleteit. Ezzel az idő előtti, felelőtlen választási vagdalkozással – amit a vezetők természetesen nyíltan nem támogattak – eleve bizalmatlanná tették a nemzetiségi mozgalmakat, ami a későbbi politikáinak, többek között a választójogi reform ügyének, nem tett jót.

Az 1905-ös parlamenti választások eredménye

Az 1905. január utolsó hetében lezajlott választásokon a Szabadelvű Párt 159 mandátumával szemben a koalíció 235 mandátumot szerzett; mellettük 10 nemzetiségi és 9 párton kívüli jelölt került be a képviselőházba.²³ A várakozásoktól eltérően visszafogott volt a küzdelem, 108 kerületben, több jelölt híján, még választást sem tartottak. A legnagyobb vesztes a Szabadelvű Párt lett. Korábbi mandátumaiknak nagyjából egyharmadát szerezték meg a kormánypártból az ellenzékhez csatlakozott új politikai pártok: a Néppárt, a Bánffy Dezső által vezetett Új párt és az Andrássy Gyula irányítása alatt álló, disszidensekből alakult Alkotmánypárt. A legnagyobb sikert a Függetlenségi Párt könyvelhette el: 86 mandátummal növelte képviselői helyeinek számát és így a parlament meghatározó vezető ereje lett. A nemzetiségi pártok eredménye vegyes volt. A szlovákok majdnem kiszorultak a parlamentből, a szerbeknek egy mandátumot sikerült megszerezniük. A Román Nemzeti Párt ugyan nyolc mandátumával növelni tudta a nemzetiségi képviselők számát, de így is összesen csupán tíz képviselőt tudtak felvonultatni az 1901-es négy után. Az aktív politika tehát nem hozta meg az ártűtő választási sikert.²⁴

A koalíciós válság és a nemzetiségek parlamenti szereplése az 1905/1906-os parlamenti ciklusban

Habár a választási harc kiélezte a nemzetiségi pártok és a koalíció kapcsolatát, a Tisza-kormány restaurálásának hatására a két fél közeledett egymáshoz. A függetlenségi sajtó enyhített a nemzetiségi

²³ Hanák Péter: i. m. 560.

²⁴ A választások eredményéről lásd *Magyar Statisztikai Évkönyv*. Új évfolyam XVIII. 1910. Budapest, 1911. 424.

pártokkal szembeni hangnemén. Az uralkodó és a koalíció közötti ellentét inspirálta a közeledést, ám a katonai kérdés – a koalíció azon követelése, hogy a magyarországi kiállítású ezredekben a német vezényleti nyelv helyett egyöntetűen a magyart vezessék be – tartósította a feszültséget a nemzetiségekkel.²⁵

A nemzetiségi pártok 1905 folyamán nem tudtak közös álláspontot kialakítani. Mint azt a *Magyarország* című lap megállapította: „A felmerült tények alapján megállapítható, hogy szerbjeink barátságosan, tótjaink közömbösen, románjaink ellenben ellenségesen viselkedtek a magyar nemzet nagy küzdelmeivel szemben.”²⁶

Március folyamán a koalíció erőteljes nemzetiségi propagandába kezdett, elsősorban Hodža mozgalmát és a horvát ellenzéket próbálta megnyerni. Az *Egyetértés* 1905. március 18-i számában megjelent Hodža egy cikke (*Vetélytársak*). Hodža írásában kiállt a független Magyarország eszméje mellett. Kifejtette, hogy Ausztriával szemben csak olyan állam lehet szabad, melynek polgárai is szabadok. Nem említett egyetlen specifikus nemzetiségi követelést, nem foglalkozott a két fél kapcsolatát terhelő vitás kérdésekkel, egy dologra koncentrált – és ez lett a nemzetiségi képviselők legfontosabb követelése az országgyűlésben –, az általános választójog bevezetésére és a demokratikus reformok kiszélesítésére, hiszen ettől várhatta a parlamenti erőviszonyok átrendeződését. Ezzel párhuzamosan azonban a túrócszentmártoni *Národnie Noviny* hasábjain éles támadás érte Hodža akcióját.²⁷

Hodža taktikusan azonosulást hirdetett a magyar (politikai) nemzeteszmével, a közös célokat hangoztatta, hogy a parlamenti többséget rávegye a választójogi reformra. A párt pedig éppen ezt a taktikát nem értette meg, és határozottabb fellépést várt el tőle. Hodža számára azonban nyilvánvaló volt, hogy a hatásosabb politizálás előfeltétele a választójogi reform és az ennek következtében prognosztizálható politikai erőeltolódás, a nemzetiségi követeléseket pedig addig félre kell tenni. Ha folyvást azokat hangoztatják, a magyar politikai elit nem megy bele a választójog radikális kiterjesztésébe.

²⁵ Dolmányos István: i. m. 151.

²⁶ Dolmányos István: i. m. 152.; *Magyarország*, 1906. április 22.

²⁷ Dolmányos István: i. m. 152.; A *Národnie Noviny*, a Szlovák Nemzeti Párt lapjának támadása Hodža Milán ellen az *Egyetértésben* közölt cikke miatt. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 543–545.

Az új országgyűlés felirati vitája igen fontos a dualizmus kori nemzetiségi kérdés történetében. A vita során elhangzott érvek, a kompromisszum keresése és végül megghiúsulása kiemelte az egyszerű parlamenti csatározások sorából. A kibontakozó felirati vitában az országgyűlés nemzetiségi képviselői sajátos helyzetbe kerültek. Egyértelműen elítélték a bukott Szabadelvű Párt által kezdeményezett feliratot, de nem értettek egyet a koalíció elképzeléseivel sem. Ezért, miután folyamatos kritikájukkal nem sikerült követeléseiket beemeltetni a feliratokba, önálló tervezet kidolgozásába kezdtek. A vita során az országgyűlési képviselők gyakran vádolták a nemzetiségieket faji lapú izgatással, sovinizmussal, saját nemzeti érdekeik elárulásával, nem ismerték el az országgyűlési nemzetiségi párt létezését. A nemzetiségi képviselőknek ezért folyamatosan küzdeniük kellett nemcsak követeléseikért, hanem saját legalitásukért is.

Az országgyűlés felirati javaslatának általános vitájában *Teodor Mihali* május 5-én terjesztette be a nemzetiségi képviselők önálló felirati javaslatát. A szónok előljáróban tiltakozott a szeparatizmus vádja ellen, és kijelentette: „Minden becsületes hazafinak a haza integritásának, konszolidációjának előmozdítására kell törekednie.” Megfogalmazása szerint a nemzetiségi pártnak „nemcsak a nemzeti szeparatiztikus érdekeinek, hanem a közérdeket általában érdeklő ügyekben... különösen a jogegyenlőség fenntartó eszméjének megvédésére” kell törekednie. Sajnálta, hogy a koalíció feliratából kimaradt a nemzetiségi kérdés megoldásának pontos programja és az általános választójog bevezetése. Ezek miatt tartotta fontosnak az önálló indítvány benyújtását. A felirattervezet az alkotmányos válság megoldásának legfontosabb eszközeként a választójogi reformot jelölte meg, hiszen így elkerülhető, hogy a nemzet többsége a parlamentben kisebbségbe kerüljön.²⁸ A képviselő által előterjesztett indítvány speciális keverékét alkotta a nemzetiségi és a parlamenten kívüli társadalmi rétegek igényeinek. A javaslat követte a Hodža által kidolgozott taktikát, és a nemzetiségi igényeket háttérbe szorítva a választójogi kérdésre helyezte a hangsúlyt.

²⁸ Mihali Tivadar és a nemzetiségi képviselők felirati javaslata a nemzetiségi kérdés tárgyában a felirati javaslat tárgyalásakor. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 556–560.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 164–167.

Másnap Tisza István összefoglalta véleményét a nemzetiségi javaslatról. Kijelentette, hogy a nemzetiségi képviselők „akkor hú polgárai nemcsak a magyar hazának, de akkor viselik igazán szívükön saját fajuknak érdekeit is, ha egyik vagy másik magyar pártba beolvadnak, és a magyar közéletben nem mint külön nacionalista csoportok, hanem mint valamelyik magyar politikai párt tagjai szerepelnek”. E nélkül azonban „nemcsak a hazához való hűség szempontjából foglalnak el kétértelmű álláspontot, hanem saját fajuk ellen is árulást követnek el”. A miniszterelnök szavait a *Képviselőházi Napló* tanúsága szerint általános helyesléssel fogadta a parlament.²⁹ A kérdéshez kemény szavakkal hozzászóló Bánffy Dezső szerint az előző napi felszólalás csak kezdete annak a harcnak, amelyet a későbbiekben meg kell vívni.³⁰

A Tisza és Bánffy által felhozott vádakra *Ştefan Pop* május 8-án reagált. Feltette a kérdést, hogyan lehetne elfogadni Tisza javaslatát és csatlakozni egy magyar párthoz, ha a Szabadelvű Párt irányvonálával egyértelműen nem értenek egyet, és a koalícióban helyet foglal Bánffy és pártja, akinek „célja a poliglott állam megszüntetése, és hogy a nemzetiségek alakuljanak át fajmagyarokká”. A Deák Ferenc beszédeire hivatkozó szónokot azonban Justh Gyula, az országgyűlés elnöke megszakította: „A képviselő úr olybá akarja feltüntetni a magyar nemzetgyűlést, mintha itt fajharcot akarnának folytatni. Ez nem felel meg a valóságnak. Ily állításokkal csakis elő lehet idézni a fajharcot... Nem áll az, amit a t. képviselő úr mond, hogy itt bárki is be akarná olvasztani a magyar fajba a nemzetiségeket. Ezt nem akarja senki Magyarországon (Igaz! Úgy van! bal és jobbfelől.), és aki ezt állítja, az – merném mondani – tudva mond olyat, ami nem felel meg a valóságnak... Egyet azonban megkövetel az ország, és ehhez joga van minden országnak, azt ti., hogy az állam nyelvét megtanulják. (Hosszan tartó általános élénk helyeslés és taps.)” A felszólítás után a képviselő visszakozott és kijelentette, hogy ő nem az egész országgyűlést vádolta meg, hanem csupán Bánffy szavait elemezte, és

²⁹ Gróf Tisza István miniszterelnök válasza a felirati javaslat általános tárgyalásakor a javaslat kormánypárti nemzetiségi ellenzékéről. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 561.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 170.

³⁰ Br. Bánffy Dezső felszólalása a nemzetiségi kérdésben a felirati javaslat általános tárgyalásakor. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 561–562.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 170–175.

nem azzal volt a problémája, hogy a nemzetiségek magyarul is tanulnak, hanem azzal, ha csak magyarul tanulnak. Nem tartotta azonban lehetségesnek, hogy a pedagógusok és az analfabéta lakosság képes két nyelvet tanítani, tanulni.³¹

A vitában május 9-én *Aurel Vlad* szólalt fel, heves szóváltás közepette. Vlad értékelése szerint Tisza felszólításának lehetetlen eleget tenni: „A magyar parlamentben mindegyik országos pártnak az a célja, hogy itt egy egységes, egynyelvű magyar állam létesíttessék, amely br. Bánffy Dezső koncepciója szerint egyenlő a nemzetiségek kiirtásával... Sajnos tapasztaljuk, t. képviselőház, hogy ez az eszme a t. ház összes pártjainál visszhangra talál.” A beszédét folyamatos bekiabálások szakították félbe, melyek egyrészt cáfolni próbálták a kijelentéseit, másrészt izgatással, a nép félrevezetésével, „Bécsnek beszéléssel” vádolták meg.³² A vita másnap tovább folytatódott. *Ion Suciu* újabb érvekkel támasztotta alá a nemzetiségi javaslat létjogosultságát, és jelentős kísérletet tett a nemzetiségi képviselők és a koalíció közötti feszültség enyhítésére. A kialakult ellentétekért a szabadelvű irányzatot tette felelőssé, mivel a „kormánypárt az ún. nemzetiségi kerületeket valóságos kormánypárti mentesvárnak tekintette. Az ún. nemzetiségi mumus és a magyar állami létérdek folytonos hangoztatása mellett a Szabadelvű Párt lefoglalta azokat a kerületeket a maga pártérdeke és párturalma javára.” Kijelentette: „Mi, nemzetiségiek, feltétlen feszélyezve érezzük magunkat a kérdésnek ilyenén feltétele által. Mert szerintem a magyar állam megerősödését és létérdekeinek ápolását bármily sajátos ellenérdek szempontjából senki ellenezni nem fogja.” A koalícióval való szorosabb együttműködés akadályaként a Bánffy vezette Új Pártot jelölte meg.³³

A vita tehát a nemzetiségi javaslat tartalmától teljesen eltolódott a külön politizálás legalitásának kérdése felé. Egy bekiabáló fel is tette a kérdést: ha a nemzetiségiek nyitottak az együttműködésre, mi-

³¹ Pop Csicsó István beszéde a nemzetiségi kérdésről az 1905. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 567–569.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 190–195.

³² Vlad Aurél beszéde a nemzetiségi képviselők politikai helyzetéről az 1905. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 550–553.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 230–233.

³³ Suciu János beszéde a nemzetiségi képviselők politikai magatartásáról az 1905. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 578–582.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 245–249.

ért nem fogadják el a koalíció tervezetét? Erre a kérdésre Hodža más-napi felszólalásában visszatért. A szlovák politikus érzekelte, hogy az indulatok csillapításának leghatásosabb eszköze a konkrét vélemények ütköztetése lehet, nem pedig az országgyűlési pártok nemzeti-ségi szempontból való kritizálása. Ezért felszólalásában taktikusan arra összpontosított, mi lehet a megegyezés útja, hiszen a nemzeti-ségeknek nem a konfrontáció fenntartása, a sérelmek hangoztatása volt az érdeke, hanem a jövőendő politizálásának alapot teremtő reformok elfogadtatása. „Előre is kijelentem, hogy ha mi nem értünk egyet a felirati javaslattal, ennek oka nem az, ami esetleg a felirati javaslatban benne van, hanem az, ami benne nincs” – mutatott rá a vitát áthidaló megegyezési lehetőségekre. A legfontosabb hiányosság, hogy nem foglalmazták meg konkrétan a választójogi kérdést. A koalíciótól a megegyezési szándék kinyilatkoztatását, a szabadelvű ihletettségű, nacionalista felfogású politikusoktól való elhatárolódást és határozott választójogi politikát várt. Egy kérdésre adott válaszában elfogadta a magyar vezényleti nyelvet. Az igen taktikusan felépített és a megfelelő pillanatban elmondott beszédet a *Képviselőházi Napló* szerint élénk helyeslés és éljenzés fogadta.³⁴

A kompromisszumot azonban nem sikerült elérni. Gróf Batthyány Tivadar május 11-i beszédével zárta le a nemzetiségi különjavaslat kapcsán keletkezett vitát. Beszédében kifejtette, hogy Magyarország Európa egyetlen olyan országa, melyben a nemzetiségek széles körű jogokat birtokolnak az oktatás, a vallási autonómia, a közigazgatás és a gazdaság területén. Az általa is hibásnak minősített választási törvény pedig éppen a nemzetiségeknek előnyös. Határozottan tiltakozott az erőszakos magyarosítás vádjá ellen. Felszólította a nemzetiségi képviselőket, hogy csatlakozzanak a koalíció feliratához és ezután együttesen próbálják megoldani a minden nemzetiséget általánosan érintő problémákat.³⁵

³⁴ Hodža Milán beszéde a nemzetiségi képviselők felirati javaslatáról az 1905. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 582–590.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 252–259.

³⁵ Gr. Batthyány Tivadar előadó felszólalása a nemzetiségi képviselők felirati javaslata tárgyában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 590–591.; *Képviselőházi Napló*, 1905. I. 265.

A felirati vita során tehát az ellenzék és a nemzetiségi képviselők nem tudtak egyetértésre jutni. Ennek oka véleményem szerint nem csupán a Szabadelvű Párt, illetve Tisza István taktikájában keresendő, hiszen hiába próbálta elterelni a miniszterelnök a vitát a nemzetiségi felirat lényegéről – a határozottan visszafogott nemzetiségi követelésekről és az általános politikai, gazdasági és szociális reformelképzeletéről –, Hodža sikeresen tért vissza a tartalmi vitához. Az azonban a koalíció számára is nyilvánvaló volt, hogy a nemzetiségi igények elfogadása teljesen új politikai felállást eredményezhetett volna. Ezért volt számukra lényeges a nemzetiségi képviselők támogatásának megszerzése saját felirati javaslatukhoz, továbbá az általuk etnikai alapúnak minősített politizálás megszüntetése. Ezután a nemzeti jellegűktől megszabadult – magyar és nemzetiségi képviselőkől álló – politikai pártok mérkőztek volna meg az általános választójog alapján megrendezett választásokon. Nem feltétlenül a magyarosítás lebegett a politikusok többsége előtt – ez ellen többen határozottan tiltakoztak –, hanem az egységes politikai nemzETFelfogásnak megfelelően nemzetiségileg semleges politikai pártpaletta létrehozása. A nemzetiségi képviselők számára ez a megoldás nem lehetett megfelelő, hiszen számukra a felirat demokratikus követelései taktikai szempontból voltak fontosak, s nem mondtak le a hagyományos nemzetiségi követelésekről. Úgy vélték, ha sikerül megőrizniük politikai különállásukat és így elérni a reformokat, akkor a nemzetiségi alapon szerveződött pártok az új parlament meghatározó erejét alkothatták volna. A koalícióba még akkor sem lett volna célszerű belépniük, ha tudják, hogy az a felirat elfogadása, majd kormányának megalakítása után valóban megvalósítja választási ígéreteit. Talán éppen ezért utasította őket arra Tisza István, hogy csatlakozzanak valamelyik párthoz – igen fontos, hogy nem a Szabadelvű Pártra gondolt, számára tehát sokkal fontosabb dologról volt szó, minthogy pártja erősödik-e 10 képviselővel vagy sem –, és ezért határolódtak el ettől a nemzetiségi képviselőktől.

A koalíció és a nemzetiségi pártok között a feszültség fennmaradt. Ahogy kibontakozott az alkotmányos válság, Mocsáry Lajos nemzetiségpolitikai röpiratot jelentetett meg. Ez a program, bár jóval önkritikusabb hangvételű, mint az országgyűlés nemzetiségi vitáiban elhangzott beszédek, szintén nem elégíthette ki a nemzetiségi politikusokat, nem lehetett a nemzetiségi kiegyezés alapidokumentuma. Mocsáry Lajos elképzelései tehát nem kezelhetők reális

alternatívaként, és az sem állítható, hogy a politikus jelentősen közeledett volna a nemzetiségi elvárásokhoz.³⁶

A Fejérváry-kormány választójogi manőverei és a nemzetiségi politikusok

A Fejérváry-kormány választójogi manőverei miatt a koalíció határozottabb szövetségi politikára kényszerült. Fennállt annak a veszélye, hogy az új választójogi szabályokat oktroj útján vezeti be az uralkodó, ez pedig alapjaiban átrendezte volna a politikai erőviszonyokat. Az új politika egyik első lépése Balla Károlynak az *Egyetértés* július 9-i számában megjelent *Horvátok és magyarok* című cikke volt. A kölcsönös egymásrautaltságot kiemelő cikknek kedvező, de szerény visszhangja volt. Csupán Nikola Tomašić horvát országgyűlési képviselő üdvözölte ugyanazon lap július 16-ai számában a következő szavakkal: „Az egész cikknek a tartalma oly helyes, hogy akár egy szót is hozzátenni feleslegesnek tartom.”³⁷ Kossuth Ferenc július elsején a *Magyarországban* megjelentetett vezércikkében fejtette ki nézeteit.³⁸ A nemzetiségi lapok azonban hiányolták a határozott választójogi programot, ezért nem támogatták a koalíciót.

A koalíció közeledési kísérlete újra kiváltotta a *Národnie Noviny* támadását. Augusztus 19-én jelent meg a lapban a „*Mit ígér nekünk a koalíció*” című cikk. A cikk írója a koalíciót a szabadelvűeknél is magyarabbnak minősítette, és olyan pártként mutatta be, „amelynek még kevés az, amit eddig ellenünk Bécs kezükbe adott, [...] amelyek Tiszától kieszközölte a Berzeviczy-féle iskolatörvény-javaslatot és a választójogot attól akarja függővé tenni, hogy ki tud magyarul.”³⁹ A koalíció akciójával ellentétben Kristóffy nyilatkozatai kedvező visszhangot váltottak ki a nemzetiségi sajtóban.⁴⁰ A kormány meg-

³⁶ Mocsáry Lajos: *A válság, vezényszó-politika, nemzetiségi kérdés*. Eger, 1905. 11–14.; 19–21.

³⁷ Balla Károly cikke az *Egyetértés*-ben a horvátok és a magyarok együttműködésének lehetőségeiről. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 608–609.; *Egyetértés*, 1905. július 9.; Tomassich Miklós horvát országgyűlési képviselő válaszcikke az *Egyetértés*-ben a horvát-magyar együttműködésről. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 609–610.; *Egyetértés*, 1905. július 16.

³⁸ Dolmányos István: i. m. 158.

³⁹ A szlovák nemzetiségi sajtó közleményét lásd Kemény G. Gábor: *Iratok...* 610–611.

⁴⁰ *Magyarország*, 1905. augusztus 13.

ítélésében Hodža volt a legmértéktartóbb. A Szlovák Nemzeti Párt augusztus 27-i pozsonyi gyűlésén beszédének központjába a választójogi reformot állította, melynek „behozatala a Szabadelvű Párt hivatása, a Függetlenségi Párt létérdeke, mindkettőnek pedig becsületbeli tartozása”.⁴¹ Nyilatkozata azonban válasz nélkül maradt, és a *Slovensky Tyždenník* a Kristóffy-reformmal szembehelyezkedő koalíciót soviszta konzervatív maggal rendelkező pártnak minősítette.⁴² A viszonylag erőtlen közeledési kísérlet lezárásaként az országgyűlés nemzetiségi klubja szeptember 2-án sajtónyilatkozatot tett közzé, amelyben kilátásba helyezte, hogy a koalíciótól és a kormánytól egyaránt elhatárolódik.⁴³

A koalíció 1905 végi nemzetiségi akciója

A szeptember 23-i ötperces audienciát követően a koalíció ismét közeledett a nemzetiségiekhez, és közben a nemzetiségi pártok kapcsolata is megromlott a Fejérváry-kormánnyal. Bartha Miklós a *Magyarország* szeptember 24-i számában a nemzetiségekkel és a horvátokkal való megegyezésre szólított fel.⁴⁴ Október és november folyamán a horvát és a magyar ellenzék komoly tárgyalásokat folytatott egymással. 1905 őszén bekövetkezett a régóta várt esemény: a horvát képviselők október 3-i elvi nyilatkozatukban – az ún. fiumei rezolúcióban – támogatásukról biztosították a magyar ellenzéket a közjogilag független Magyarországért folyó harcában, és hitet tettek a magyar és a horvát nép egymásra utaltsága mellett. Az *Egyetértés* október 5-i számában megjelent *A horvát békejobb* című vezércikk szinte azonnal üdvözölte a horvát határozatot.⁴⁵ Október 7-én Kossuth Ferenc táviratban köszöntötte a rezolúciót, amire a horvát képviselők október 8-án válaszoltak.⁴⁶

⁴¹ Dolmányos István: i. m. 162–163.; Sajtóbeszámoló a szlovák nemzeti párt pozsonyi népgyűléséről, a gyűlés határozataival. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 613–615.

⁴² Dolmányos István: i. m. 163.

⁴³ A magyar országgyűlés nemzetiségi klubjának nyilatkozata az egykorú nemzetiségi sajtóban. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 615–616.; Dolmányos István: i. m. 163–164.

⁴⁴ *Magyarország*, 1905. szeptember 24.

⁴⁵ A függetlenségi sajtó és a fiumei rezolúció. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 628–629.; *Egyetértés*, 1905. október 5.

⁴⁶ Kossuth Ferenc távirata a horvát képviselők ötös bizottságához. 1905. október 7. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 631; A horvát képviselők választávirata Kossuth Ferenchez. 1905. október 8. Uo. 631–632.

Ezután a horvátok és a szerbek között kezdődött tárgyalás, amely az október 17-i és a november 16-i zárai határozatok elfogadásához vezetett. A horvát és a szerb népet egymással teljesen egyenjogú testvérnépnek nyilvánították, rendezték a vitás kérdéseket, és javasolták a magyar koalícióval való szorosabb együttműködést.⁴⁷ A horvátok és a szerbek megnyerésével a koalíció komoly sikert könyvelhetett el; ekkor még nem tudhatta, hogy kormányzása során milyen gyorsan elenyészik ez a többre hivatott kapcsolat.

A koalíciónak a nemzetiségek megnyeréséért indított offenzívája Lovász Márton cikkével folytatódott a *Magyarország* október 26-i számában, melyben határozottan elutasította a magyarosító politikát.⁴⁸ Justh Gyula a korponai népgyűlésen kijelentette, hogy nem lehet cél a nemzetiségek „színmagyarrá” gyúrása, hanem – mint mondom – „*nekem elég, ha szívben magyarok*”.⁴⁹

A *Tribuna* azonban visszautasította a koalíció közeledési kísérletét, a Román Nemzeti Párt pedig rendszeresen megzavarta az ellenzék erdélyi rendezvényeit. Az ellenzéki politikusok felkelésnek minősítették a mozgalmat, és már-már az erdélyi magyarság felfegyverzését latolgatták. Ezt az illuzórikus és meggondolatlan tervet azonban a belügyminiszter megakadályozta.⁵⁰ Ennek ellenére Kossuth Ferenc a *Lumina* című budapesti román lapban nagyformátumú cikkben fordult a románság felé. Gesztusát Kemény G. Gábor a dualizmus történetének utolsó reális megbékélési lehetőségeként mutatta be; megghiúsulásáért nemcsak a koalíció vezetőit tette felelőssé – akik kormányra kerülésük után nem vállalták a cikkben kifejtett alapelveket –, hanem a román vezetőket is, akik viszont a horvát–szerb nyilatkozatokkal szemben – még a koalíció kormányzása előtt, tehát a kibontakozási lehetőséget jelentő tárgyalási időszakban – visszautasították a közeledést.⁵¹ A *Gazeta Transilvaniei*-ben január 16-án megjelent cikk ismertette Kossuth és Apponyi megbékélést kezdeményező nyilatkozatait, és a következő megjegyzést fűzte a patetikus for-

⁴⁷ A zadari határozat szövege a szerb nemzeti radikális párti sajtóban. In: Kemény G. Gábor: *Iratok ...* IV. 632–635.

⁴⁸ Dolmányos István: i. m. 165.; *Magyarország*, 1905. október 26.

⁴⁹ Dolmányos István: i. m. 166.; *Magyarország*, 1905. november 25.

⁵⁰ Dolmányos István: i. m. 167.

⁵¹ Kossuth Ferenc beköszöntő cikke és felhívása az erdélyi és magyarországi román néphez a Kossuth-párthoz közel álló román nyelvű fővárosi sajtó (*Lumina*) indulásakor. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 643–644.

dulatokban gazdag szövegekhez: „Így szól Apponyi Kossuth Lumináján keresztül a nemzetiségekhez. Szárazon és lelketlenül beszél, szavai nem találhatnak befogadásra, mert hiányzik belőlük az igazság és az őszinteség. Mi közöltük ezeket, hogy lássák, milyen elméletekkel és érvekkel erőlködnek Kossuth lapjának »felvilágosítói« meggyőzni a nemzetiségeket, hogy csak a függetlenségek táborába lépve emelhessenek igényt ők is erre a »szabadság«-ra és »jólét«-re.”⁵²

A visszautasítás ellenére Kossuth tett még egy kísérletet, a *Luminában* A magyarok és románok címmel újabb cikket jelentetett meg, amelyet a *Budapest* című lap a január 22-i számában közölt. A határozottan békülékeny hangvételű írás azonban ismét eredménytelen volt, a *Gazeta Transilvaniei* kommentár nélkül közölte.⁵³

Az országgyűlés feloszlatásáig, 1906. február 19-ig nem sikerült megegyezni. Szemléletesen fejezte ki ezt a nemzetiségi klub március 12-i nyilatkozata: az országgyűlést feloszlottnak és nem feloszlotttának minősítette, és kijelentette, hogy a politikai küzdelmek során nem volt mód a nemzeti sérelmek említésére.⁵⁴

A közeledési kísérletek tehát eredménytelenek maradtak. Ennek okait több oldalról is megközelíthetjük. Az országgyűlés nemzetiségi képviselői a határozott választójogi programot kérték számon a koalíción, és semminemű egyezkedésre nem voltak hajlandók addig,

⁵² Apponyi nyilatkozatának érdemi részében kijelentette: „A független Magyarország nem lesz kénytelen külön igényként a nem magyar állampolgároktól megkívánni, hogy ragaszkodjanak a magyar hazához, mert e haza fényes vonzerejénél fogva kitörülhetetlenül létrejön, intézményeinek jótéteményei által megszilárdul ez a ragaszkodás. Az államnyelv, mihelyt megszabadul megalázott helyzetéből, melynek következtében az állami intézmények egy részéből ki van rekesztve, nyitott ajtókra fog találni minden polgár lelkében. Mert ez nem azért kér bebocsátást, hogy elnyomja saját nyelvüket és ezzel kapcsolatban kulturális törekvéseiket, hanem azért, hogy a haza minden polgárát szellemi kapcsolatban összeolvassza, hogy mindenki útját egyaránt egyengesse a legmagasabb pozíciók felé, s mindenkit a szabad és dicső hazához való ragaszkodásban ugyanazzal az eszmei kapcsolattal segítsen. Álmodok mindezek? Nem, ez a való igazság, mely a néplektan alapjára épül, de több is ennél: ez hazánk jövőjének képe.” (A Román Nemzeti Párt sajtójának elutasító kommentárja az ellenzéki koalíció Kossuth Ferenc és gr. Apponyi Albert kezdeményezte „román akciójáról”. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 644–645.)

⁵³ Kossuth Ferenc újabb sajtónyilatkozata a magyar–román nemzetiségpolitikai közeledés ügyében: A magyarok és a románok. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 645–647.; Budapest 1906. január 21.

⁵⁴ Az országgyűlési nemzetiségi klub 1906. évi manifestuma. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 655–657.

amíg az ellenzéki pártok nem foglalnak egyértelműen állást az általános választójog bevezetése mellett. Ezt azonban a magyar politikai erők addig elképzelhetetlennek tartották, amíg a nemzetiségi mozgalmak fel nem hagynak az általuk szeparatistának, faji alapúnak minősített politizálással. Jól érzékelték, hogy az országgyűlés nemzetiségi képviselői nem bírják teljes mértékben a parlamenten kívüli nemzetiségi pártok támogatását, hiszen azok éppen a taktikailag elhallgatott, hagyományos követeléseket kérték rajtuk számon, ezért a koalíció minden konkrét lépést és ígéretet halogatott a politikai alku megkötéséig.

Valószínű, hogy Kossuthék a fiumei határozathoz hasonló szándéknyilatkozatot vártak volna el a nemzetiségi pártoktól, különösen a legjelentősebbnek tartott és 1905 őszén a legnagyobb hatású akciót szervező Román Nemzeti Párttól. Ám a folyamatos elutasítás megerősíthette azt a véleményüket, hogy a választójog kiterjesztésével a radikális nemzetiségi erők kerülnek be a parlamentbe, amelyek még a magyar nemzetiségi és nyelvpolitikai engedmények alapján is alkuképtelenek, veszélybe sodorva ezzel az ország integritását. A Magyarországon viszonylag gyenge szerb radikális mozgalmon túl nem láttak olyan kompromisszumra kész nemzetiségi politikai erőt, amellyel meg lehetett volna egyezni az egységes állam és az egy politikai nemzet aktuális koncepciója alapján. Ilyen előzmények és tapasztalatok után nem véletlen, hogy a nemzetiségi mozgalmak nem léptek a koalíció irányába, a koalíció pedig, mikor hatalomra került, elejtette az értékelése szerint hatalmi válsággal fenyegető választójogi reformot.

A koalíciós kormány és a nemzetiségek kapcsolata az 1906-os választásokat követően

AZ 1906-OS PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK

Az alkotmányos válságot lezáró áprilisi paktum után megalakult Wekerle-kormány kezdeti, bizalmat ébresztő gesztusai közé tartozott az 1906. április 18-án rendezett miniszterelnöki ankét. Wekerle magához kérte Ion Mețianut görögkeleti és Victor Mihali görög katolikus érseket, Partenie Cosma bankigazgatót, Gheorghe Popot, a Román Nemzeti Párt vezetőjét, Teodor Mihali, Vasile Lucaci, va-

lamint Coriolan Brediceanu képviselőket. Az anketon részt vett Andrassy Gyula, Apponyi Albert és Kossuth Ferenc is. Kizárólag a román nemzeti követelésekkel foglalkoztak; szó esett a iskolakérdésről és a nemzetiségi törvény végrehajtása körüli problémákról. Apponyi biztosította tárgyalópartnereit, hogy nem teszi magáévá a Berzeviczy-féle reform gondolatát, Andrassy pedig megígérte, hogy nem gördít akadályt az elé, hogy a román többségű választókerületekben több román képviselőt válasszanak meg.⁵⁵ Az ígéretek azonban, valószínűleg a koalíció belső vitái és a választási eredmények miatt, hamarosan lekerültek a napirendről.

A kormány esküvétele után új választásokat írtak ki. A koalíció továbbra is az „egyesült ellenzék” nevében indította jelöltjeit. Ügyelt arra, hogy a jelöltállítás során saját belső ellenzékét is háttérbe szorítsa. A legfontosabb vetélytársat a koalícióból kivált Áchim András által vezetett radikális paraszti szervezetben látta, ezért elrendelte a korábbi szövetséges titkos megfigyelését. A nemzetiségi pártok bizalmatlanok voltak a koalíció iránt. Miután az áprilisi megegyezési kísérletek sikertelenül zárultak, a nemzetiségi mozgalmak vezetői eltávolodtak a magyar politikai élet vezető erőitől. A nemzetiségek által lakott területeken gyakran éles választási harc folyt; országos figyelmet keltettek a rózsahegyí és az olaszliszakai választási atrocitások.⁵⁶

A választásokon a nemzetiségi pártok komoly sikert könyvelhettek el, minden nemzetiségi mozgalom növelte szavazatainak és mandátumainak számát. 1905-höz képest 49 622 szavazattal kaptak többet, ami 15 új mandátumot eredményezett. Ezáltal a 25 nemzetiségi képviselő adta a parlament egyetlen komolyabb, kormánykoalíción kívüli táborát. Választási eredményük azonban még így is elmaradt a várakozásoktól, hiszen például a Román Nemzeti Párt 50 kerületben indult, közülük 44 román többségű volt, és csupán 16 mandátumot sikerült szereznie.⁵⁷

⁵⁵ Dolmányos István: *A koalíció kormányzatának első szakasza*. In: Magyarország története tíz kötetben. 7/2. Főszerkesztő: Hanák Péter. Budapest, 1978. 609–612.; Kemeny G. Gábor: *Iratok...* V. 1906–1913. Budapest, 1971. 36.

⁵⁶ Dolmányos István: i. m. 613–616.

⁵⁷ A választási eredményeket lásd: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1910*. 424.

A választások eredményeképpen az országgyűlésben gyakorlatilag a nemzetiségi párt volt az egyetlen, mely a koalíció esetleges hegemon törekvéseivel következetesen szembeszállhatott. A *Gazeta Transilvaniei* már az április 30-i vezércikkében a következő szavakkal illette a kormány pártpolitikáját: „A koalíciós pártok a fejükbe vették, hogy ők az egész ország akaratának a kifejezői. Különösen most, mióta sikerült nekik majdnem teljes egészében megsemmisíteniök az egykor oly hatalmas Szabadelvű Pártot. Nehezen viselik el, hogy egy kicsi, de jelentékeny ellenzékkal, a nemzetiségi képviselőkkel állnak szemben, akik akarva-akaratlanul kérlelhetetlen logikával mutatják az ország népeségi statisztikáját.”⁵⁸

Wekerle Sándor miniszterelnök 1906. május 29-én tartotta programbeszédét. Foglalkozott a kormány nemzetiségpolitikai elképzeléseivel is. Leszögezte, hogy „a közoktatási politika terén az erkölcsi és művelődési szempontokon kívül a nemzeti szempontoknak érvényesítése képezendi sarkkövét”. Majd hozzátette, hogy nem akar olyan látszatot kelteni, „mintha a kormány javaslatai a nem magyarul beszélő polgártársaink kulturális fejlődésének és oktatási szabadságának útját kívánnák állni, hanem olyan értelmet, hogy az oktatás minden fokozatán, a tan- és nevelőintézetek bármely kategóriájában jusson kifejezésre a magyar állameszme, a magyar állam nemzeti jellege”; ezért kilátásba helyezte a tanfelügyeleti rendszer „behatóbbá tételét” és a gyakorlati oktatást, a „tudás erőszakolása helyett az erkölcsi, jellemfejlesztési szempontokat”, valamint a testi nevelést. A bemutatkozó beszéd oktatáspolitikai vonatkozásaiban szoros rokonságot mutatott a Berzeviczy-féle közoktatási törvénytervezet elképzeléseivel.

A miniszterelnöki beszédre a nemzetiségi képviselők részéről először Iuliu Maniu reagált. Beszédét a nemzetiségi párt létjogosultságának hangoztatásával kezdte, ám a heves bekiabálások miatt alig tudta elmondani. Hiányolta a miniszterelnök szavaiból a választójo-gi reformelképzelések világos megfogalmazását, valamint a nemzeti-ségi törvény lelkiismeretes végrehajtásának a felvállalását.⁵⁹ Milán

⁵⁸ Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 35–36.

⁵⁹ Maniu Gyula felszólalása a Wekerle-féle koalíciós kormány programjáról folyó képviselőházi vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 663–666.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I–II. 37–39.

Hodža szintén hozzászólt, s ugyancsak a választójogi tervezet pontosítását kérte számon Wekerlén. A képviselők szavai jelezték, hogy az együttműködés előfeltételei az új választások után sem változtak.⁶⁰

A NEMZETISÉGI KÉPVISELŐK 1906-OS FELIRATI JAVASLATA ÉS AZ AZT KÖVETŐ PARLAMENTI VITA

Az 1906 és 1910 közötti parlamenti időszak nemzetiségpolitikai küzdelmeinek igazi nyitányát a Mihajlo Polyt által szövegezett, a nemzetiségi képviselők által aláírt és július 3-án benyújtott⁶¹ felirati javaslat jelentette. Szövegéből kiderül, hogy a nemzetiségi képviselők tartózkodással fogadták az új kormányt. Taktikájukat az előző, csonka ciklushoz hasonlóan az jellemezte, hogy nem hangoztattak speciális nemzetiségi igényeket. Nem érintették a nemzetiségi területek közigazgatási kikerekítését, csupán azt vetették az uralkodó szemére, hogy az 1861-es és az 1866-os felségirataival ellentétben nem szólt a nemzetiségi kérdésről; emellett tiltakoztak a magyar politikai erőket véleményük szerint jellemző unifikáció, faji politika ellen. Követeléseik központi eleme továbbra is a demokratikus választójogi reform volt. Azt kívánták, hogy törvényben garantálják a gyülekezési és egyesülési jogot, vezessék be a progresszív adózást, a kétéves katonai időt, javítsák a munkaviszonyokat, számolják föl a kivándorlás okait, és rendezzék a speciális nemzetiségi vallási problémákat.⁶²

A nemzetiségi képviselők felirati tervezetét július 7. és 11. között vitatták meg a parlamentben. Először Veres József esperes, orosházi képviselő szólalt fel, az Országos Függelenségi és 48-as Párt képviselője. A szónok tiltakozott a nemzetiségi felirat azon kijelentése ellen, miszerint a nemzetiségi sérelmek az „egész nemzet rovására” irandók; szerinte ezekért „egy már leküzdött és elmúlt gonosz” rendszer a felelős.⁶³ Veres szavaira Metod Bella, Liptószentmiklós

⁶⁰ Hodža Milán felszólalása a Wekerle-féle koalíciós kormány programjáról folyó képviselőházi vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 668–670.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I–II. 40–42.

⁶¹ Polit Mihály felszólalása. 1906. július 3. *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 159–195.

⁶² Polit Mihály és képviselőtársai 1906. évi felirati javaslata. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* IV. 671–675.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 196–198.

⁶³ Veres József beszéde a nemzetiségi képviselők felirati javaslatáról az 1906. évi képviselőházi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 18–19.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 278–281.

szlovák néppárti képviselője válaszolt. Kijelentette, megfér Veressel „egy gyékényen”, hiszen nem támogatja az erőszakos magyarosítást, „hanem hogy csupán természetes úton kívánja a haza összes polgárát, tehát nem magyar ajkú polgárainak is tömörítését. Ha a képviselő úr ezen az állásponton marad, igen szépen megférünk egy gyékényen, mert nekünk is legfőbb célunk, hogy ne erőszakosan történjék az az összeforrasztás, hanem aminek történnie kell, az történjék a maga természetes útján.”⁶⁴ A felirati vitához aznap utoljára Baloghy Ernő szólt hozzá. Méltatta a koalíció javaslatát, majd néhány megjegyzés erejéig kitért a nemzetiségek elképzeléseire is. A nemzetiségi kérdés megoldását a következőképpen képzelte el: „Ha önök a magyar nemzeti állam organizmusába fenntartás nélkül és feltétlenül beilleszkeznének, akkor rendben van a dolog; ezen kereten, ezen határon belül azután önök kultúrájukkal, nyelvükkel szabadon élhetnének. De ha önök, t. képviselő urak, a népnevelés egész vonalán, a törvénykezés és közigazgatás egész vonalán az önök nyelvének úgyszólván kizárólagos jogokat követelnek, akkor az anynyit jelent, hogy önök ezt az államot föderalisztikus alapra akarják fektetni, és nyelvcsoportok szerint akarják elhelyezve látni.” A képviselő számára tehát az „egy politikai nemzet” koncepciója volt az egyedül elfogadható alap, és úgy értékelte, hogy a nemzetiségi képviselők legfontosabb célja a föderalizáció. Az általános választójoggal kapcsolatban óvatosságra intette képviselőtársait, mivel a magyar munkásságot még az internacionalista, utópisztikus szocialista eszmék hívének tartotta. De megoldhatónak látta a kérdést, hiszen a német és a francia példa nyomán azt várta, hogy a munkásmozgalom demokratikus oldala fog megerősödni, és ezután Magyarországon is be lehet emelni a „negyedik rendet” a politikai hatalomba. Az általános választójogot tehát nem a nemzetiségi probléma, hanem a munkáskérdés miatt tartotta veszélyesnek.⁶⁵

Július 9-én Coriolan Brediceanu, Bogsán és Oravica román nemzetiségi képviselője emelkedett szólásra, és két vádat igyekezett cáfolni. Az egyik szerint a nemzetiségi politikusok a külföldi közvélemény

⁶⁴ Bella Mátyás szlovák nemzetiségi képviselő felszólalása a felirati javaslat folytatólagos tárgyalásakor. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 19–20.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 281–285.

⁶⁵ Baloghy Ernő felszólalása a felirati vita tárgyalásakor. *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 290–291.

előtt izgatnak az állam ellen, a másik szerint a parlamenti felszólalásoknak is csupán az izgatás a célja.⁶⁶ A vitában ezt követően felszólaló Nagy György szintén megvádolta a nemzetiségi képviselőket, akiknek „az az óhajuk, hogy az állampolgári jogokból minél gazdagabban részesedjenek, de az állampolgári terhekből minél kevesebbet vállalnának”. Bibliai példára hivatkozva kijelentette, úgy érezte magát a nemzetiségi képviselők magatartása miatt, mint Jézus a jeruzsálemi templomban a kufárok láttán: „Alig tudtam megfékezni lelkem lázadó indulatát, a mely arra hajtott, hogy az Üdvözítő példáját kövessem.”⁶⁷ Nagy György után *Alexandru Vaida-Voevod* szólalt fel. Mint elmondta, szeretné a magyar országgyűlést meggyőzni arról, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásával komolyabban kell foglalkozni, mint ahogy a képviselők teszik, hiszen felszólalásaik nem színvonalasabbak a „vidéki hírlapocskák” vezércikkeinél. Kiemelte, hogy paradox módon Bánffy Dezső kijelentései tették a legnagyobb szolgálatot a nemzetiségi képviselőknek, hiszen ő az élő bizonyíték sérelmeik létezésére. A nemzetiségi kérdés megoldatlanságával magyarázta, hogy az új kormány „elfogadott olyan feltételeket, amelyeket ha Kristóffy, Fejérváry vagy Tisza István fogadott volna el néhány év előtt, bizony-bizony hazaáruló lett volna”. Jelezte, hogy a romániai politikusok célja nem Erdély elszakítása, mivel arra egyrészt nincs erejük, másrészt pedig az osztrák–magyar állam széthullása hatalmi vákuumot eredményezne, ahova egy másik nagyhatalom nyomulna be, ezért a Monarchia fennállását Romániában is elsőrendű európai szükségyszerűségnek tartják. Utolsó mondataiban az orosz belpolitikai válsággal foglalkozott. A forradalmat úgy értékelte, hogy Oroszországban örökre megbukott a zsarnokság, a szociális és a nemzeti-ségi kérdést pedig meg fogják oldani. Ennek alapján figyelmeztette képviselőtársait: „De aki nagy jövőpolitikát akar csinálni, nem szabad, hogy struccpolitikát csináljon és behunyja szemét azon tények előtt, amelyeket Oroszországban látunk, mert ha egyszer létrejön az a nagy föderatív orosz birodalom, akkor tessék elképzelni, hogy an-

⁶⁶ Brediceanu Coriolan felszólalása a román nemzetiségi politikusokkal szemben ráplált feltevések tárgyában az 1906. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 20–21.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 310–315.

⁶⁷ Nagy György felszólalása a nemzetiségi képviselők magatartásáról az 1906. évi képviselőházi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 21.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 315–318.

nak minő vonzóereje lesz a szlávokra, de talán még a románokra nézve is. Ha ott a teljes nemzeti és szociális szabadság biztosítva lesz, akkor nem lesz többé rögeszme és ráfogás a pánszlávizmus, hanem egyesíteni fogja Európa összes népeit (zaj és mozgás), és megszületnek a nagy európai egyesült államok. [...] Ezért még egyszer apellálok önökre és kérem, ne tekintsenek bennünket, ne tekintsék a szocialistákat se a haza ellenségeinek, hanem tekintsenek bennünket az új kor szülötteinek és az új kor előharcosainak.”⁶⁸

Vaida-Voevod szavai kiélezték a polémiát és megnehezítették az utána felszólalók dolgát, így a beolvasztó politika ellen tiltakozó szlovák František Jehličkáét is.⁶⁹ Jehlička felszólalása után Bánffy Dezső válasza következett, melyben kijelentette, hogy nem érti, miért forog állandóan körülötte a felirati vita, hiszen nézeteivel egyforma áll a képviselőházban, eddig nem sikerült támogatókat szereznie. Bár végső céljaként a jogállam megteremtését jelölte meg, de ezt csak azután tudta elképzelni, ha már a nemzeti állam szilárd alapjai létrejöttek. A nemzetiségi képviselőket felszólította, hogy hagyjanak fel a saját céljaik hangoztatásával, hiszen ezzel „csak azt érik el, hogy itten tömörülve, mind többen és többen győződnek meg arról, hogy nem elég magyarnak lenni, nem elég ebben az országban magyar politikát csinálni, hanem igenis azt szélső sovinsizta irányba kell csinálni .... (Élénk helyeslés a baloldalon. Zaj a nemzetiségiek padján. Elnök csenget.), ... mert mentül erősebben bírják önök azt az irányt, a melyet sovinsiztának neveznek, mentül inkább hangoztatják, hogy ez az irány önöknek nem kell, annál inkább győződik meg ebben az országban mindenki arról, hogy ez az irány a helyes, mert ezzel lehet az egységes magyar nemzeti államot kiépíteni, amit pedig kiépíteni feltétlenül kell. (Zajos helyeslés a baloldalon).”⁷⁰ Bánffy beszédére Iuliu Maniu válaszolt. Kijelentette hogy „az igen t. előttem szóló képviselő úrral a nemzetiségi kérdés tekintetében szóba nem állok, és vele e tárgyban nem vitatkozom”, mivel „az igen t. előttem szóló úrnak nincsen meg az az érzéke, amely szükséges, hogy ezt a kérdést

⁶⁸ Vajda Sándor 1906. június 9-i felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 318–331.

⁶⁹ Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 21.; Jehlicska Ferenc 1906. június 10-i felszólalása. In: *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 334–337.

⁷⁰ Br. Bánffy Dezső felszólalása és Justh Gyula, a képviselőház elnökének a hozzászólása a nemzetiségi kérdésről az 1906. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 22–23.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 338–344.

azzal a tárgyilagossággal tárgyalja, amely minden embertől, de különösen államférfiútól megkívántatik.”⁷¹

A szinte teljesen ellaposodó vitát Wekerle Sándor július 10-i válasza zárta le. A miniszterelnök kifejtette, hogy a nemzetiségi képviselők által emlegetett sérelmek jelentős része oly apróság, hogy nem is tartozik az országgyűlési vita körébe, ezért egyéb fórumokon kell a jogérvényesítést biztosítani. Ami az elhangzottakat illeti, a törvényteleniségektől elhatárolta magát, és jogorvoslatot ígért. Véleménye szerint a nemzeti állam, a jogállam és a liberalizmus egymással összeillő, szinonim fogalmak. Elsőként a magyar nemzet „históriai” múltjával és a „históriai” joggal állította szembe az elfogadhatatlan természeti jogalapot: „a mi históriai múltunkban van a mi nemzeti biztosítottságunk, ezen históriai múltból és jogalpból kívánjuk mi a haladó kornak minden fejleményét, minden modern ideáját megvalósítani” – mondotta. Másodszor nem ismerte el, „hogyan ennek a nemzetnek alapját és fejlődését az etnográfiai viszonyok szabályozná”. Harmadszor pedig a nemzetiségek területi igényei ellen tiltakozott. „Mi igenis a magyar állam nemzeti jellegét akarjuk megővni, az egységes magyar államnak eszméjét uralomra akarjuk vinni. Ezzel szemben – bocsánatot kérek – ne mondják, hogy önök nem tudják, mi az az állameszme, nem tudják, mi az országnak nemzeti jellege?... Mi, t. urak, az önök kulturális fejlődését akadályozni nem akarjuk... Nincsen Magyarországon olyan államférfiú, akinek törekvése az lenne, hogy bántsa az önök nyelvét. ... Bánffy is legfeljebb azt akarja, hogy magyarul is tudjanak, de nem akarja azt, hogy románul, tótul, szerbül ne tudjanak. Senki sem akarja önöket magyarizálni, kipusztítani” – tiltakozott a vádakkal szemben a miniszterelnök „Szóljanak a megegyezés hangján, álljanak elő olyan követelésekkel, amelyek a mi nemzeti sarokköveink keretén belül megvalósíthatók, és legyenek meggyőződve arról, hogy a méltányosság, az igazság érzetével fognak találkozni úgy, amint az egy jogállam minden attribútumának megfelel” – tett ígéretet az általa elképzelte lehetséges kompromisszumra.⁷²

⁷¹ Maniu Gyula román nemzetiségi képviselő válasza Bánffy Dezsőnek a nemzeti-ségi kérdésben az 1906. évi felirati vitában. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 23–24.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 344–250.

⁷² Wekerle Sándor miniszterelnök válasza a nemzetiségi képviselők felszólalásaira. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 24–26.; *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 351–355.

A július 11-i ülésen hangzott el Ballagi Aladár előadónak a felirati vitát lezáró beszéde. A nemzetiségi politikusokat azzal vádolta meg, hogy miközben a magyar elitet hatalmi erőszak miatt bírálják, önmaguk is hatalmat akarnak gyakorolni. Tiltakozott ugyan a külföldi államokkal való összehasonlítás ellen, de nem a tény miatt, hanem annak beállítása miatt. Hiába minősül a nemzetiségi politikusok számára a szabadság hazájának Amerika, ott, szemben Magyarországgal, csak angol nyelvű oktatásban részesülhetnek az emigránsok gyermekei. Felhívta a figyelmet a beolvasztási politikával kapcsolatos megállapítások ellentmondásaira is. Egyszer arról beszélt, hogy a magyarságnak nincs beolvasztó képessége, máskor pedig éppen az ellenkezőjéről. Szerinte a statisztikai adatok tükrében az utóbbi az igaz. A magyar nyelv tanítását vegyes lakosságú területeken azért látja szükségesnek, mivel ezzel az önvédelmi eszközzel lehet megakadályozni a magyarság beolvadását, ezt jelölte meg célként, nem pedig a nemzetiségi területek elmagyarosítását.⁷³

A koalíció és a nemzetiségi pártok közeledési kísérleteinek végleges kudarca. Az 1906 végi nemzetiségi sajtóperek

1906 nyarán megkezdtek a nemzetiségi sajtó „fokozottabb rendszeti ellenőrzését”, amelynek során, a BTK 172. §-a értelmében, nemzetiségi izgatás vádjával indítottak pereket a nemzetiségi mozgalmak vezetői, tagjai, támogatói ellen. Ez végleg lehetetlenné tette a kapcsolat rendezését. A sajtóperek elindítója Nyitra vármegye volt, amely már 1902-ben is kezdeményezett hasonlót. Az igazságügy-miniszter, Polónyi Géza is támogatta ezt a szlovák mozgalom elleni akciót. A támadásokat Právy Sándor szepesi püspök is helyeselte. Právy volt az egyik kezdeményezője a közismerten magyarellenos *Andrej Hlinka* rózsahegyí plébános elleni pernek is. Hlinkával együtt került a vádlottak padjára a radikális demokrata *Vavro Šrobár*, és ezzel párhuzamosan tárgyalták *Ferdinand Juriga* országgyűlési képviselő sajtóperét is a pozsonyi törvényszéken.

Ebben az időszakban zajlott a koalíciós időszak egyik legérdekesebb nemzetiségi vitája. Polónyi Géza igazságügy-miniszter Aurel

⁷³ Ballagi Aladár 1906. június 11-i felszólalása. *Képviselőházi Napló*, 1906. I. 358–364.

Vlad november 28-i felszólalására – melyben a képviselő a koalíció és az uralkodó között létrejött bizalmas paktum tartalmát elemezte⁷⁴ – december 1-jén éles hangú beszéddel válaszolt. A pozsonyi királyi főügyésztől kapott jelentésből idézte a Vladnak a *Katolicke Noviny*ban megjelent írásait: „A szerző úgy állítja az olvasóközönsége elé az ország tót ajkú honpolgárait, mint akiket anyanyelvükhöz való ragaszkodásuk miatt az éhes farkasokhoz hasonlított magyarizálók elnyomnak, üldöznek, gúnyolnak és becsületétől megfosztanak. A magyarság politikája a tótok kiirtására törekszik... S már csak az hiányzik, hogy kiadják a jelszót, miszerint minden tót fiú a Dunába dobassék, hogy a tót faj kivesszen... A Fáraók és Heródesek kegyetlenkedéseinek leírásával kezdi el a cikkét, akik kiragadták a gyermekeket a szülők kezéből, s akiknek utódai ma a keresztfát és a tót nemzet élő hársfáját – ti. ez a tót nemzeti szimbólum – akarják alávágni, minthogy azonban ma már nem lehet olyan rendeleteket kiadni, hogy a gyermekeket karddal pusztítsák avagy a Dunába fojtsák, és nem szabad a népet a deresre húzni, ezek a magyarok között is feles számban lévő bestiák, a népiskolákra vetették magukat, ahol a gyermekeket nevelik.” A felvidéki szlovák lakossághoz intézett felhívás felszólította a szlovákokat, hogy a községi pótagdíért ne adják el nemzetüket, a gyermekek ne legyenek rabszolgák, istentelenek és renegátok. Juriga szavai közül külön kiemelte a következő felszólítást: „Öld meg őt – politikailag öld meg őt! Öld meg a Fáraót! Férges, egyétek meg a Herodiánokat! És ne találkozzék senki, aki egy korty vizet nyújtana nekik, szellemi bűnük miatt. Hadd vesszenek.” A szlovák nemzeti politikusokról megjegyezte, hogy azok renegátoknak, „magyarónoknak” tekintik azt a szlovák anyanyelvű lakost, „aki az állam nagy érdekei és a nemzeti alkotmány előtt meghajolva, inkább hazáját kívánja szolgálni”.

Az igazságügy-miniszter úgy ítélte meg, hogy Juriga annak „a magyar nemzet- és államellenes irányzatú tót mozgalomnak” a vezetője, amelyet Pozsony vármegyében az elmúlt években tapasztalhattak. A képviselőnek tulajdonított kijelentések után megjegyezte, hogy a jogerősen még ki nem szabott két évi fogházbüntetés és a 600-600 korona pénzbírság nem súlyos ítélet, de ennek kérdése a bíróságra

⁷⁴ Vlád Aurél felszólalása és Wekerle Sándor válasza. 1906. november 28. *Képviselőházi Napló*, 1906. IV. 148–150.

tartozik, és ebbe nem óhajt belefolylni. A Juriga elleni eljárást a mentelmi jog felfüggesztése nélkül indította el; ezt azzal magyarázta, hogy fennállt a képviselő Amerikába való kivándorlásának a veszélye. A miniszter expozéja után Iuliu Maniu személyes megtámadásra hivatkozva kért szót, az elnök azonban ezt megtagadta, a képviselők pedig bekiabálásokkal – „Semmihez sincs joga! Nem tűr meg ilyet semmiféle parlament! Ki vele!” – fojtották belé a szót.⁷⁵

Maniu december 3-án szólhatott hozzá Polónyi Géza beszédéhez. A hangos bekiabálásokkal gyakran megszakított szónok kifejtette: olyan vád, amellyel a miniszter illette a nemzetiségi képviselőket – hogy egyesülésük alapja „sem a faj, sem a nyelv, sem a vallás, hanem, úgymond, van egy közös alapjuk: a magyar nemzeti állam és faj iránti gyűlölet” – még minisztertől nem ért országgyűlési képviselőcsoportot. Maniu felszólította a kormányt, hogy ne kövesse a Fejérváry-kabinet példáját, amikor is a románok forradalmi megmozdulásainak hírére 14 vármegyében tiltották be a Román Nemzeti Párt gyűléseit. Wekerle Sándor miniszterelnök válaszában kifejtette, hogy a nemzetiségi képviselők által hangoztatott vádak – politikai restaurációs lépések, titkos paktum, az igazságszolgáltatás pártszempontú igénybevétele – teljesen alaptalanok. Felszólította Maniut, hogy az általa oly gyakran hangoztatott szeretet helyett – amelyet a gyermeket megfojtó szeretethez hasonlított – inkább „ne viseltessen mi irántunk szeretettel, hanem csak azzal a kölcsönös politikai türelemmel és tisztelettel, amellyel egymás iránt tartozunk, és akkor meg lehetnek győződve, hogy ezen általunk nemigen kért szeretet nélkül is igen békésen megélünk”. Maniu viszonzválaszában biztosította a miniszterelnököt, hogy ők nem tartják a magyarságot szeretetből megfojtandó fajnak, hanem csupán azt várják el, hogy az is olyan szeretettel viseltessen irántuk, mint ők öiránta.⁷⁶

A koalíciós titkos paktumból kiindult nemzetiségi vita a december 5-i ülésen érte el csúcspontját: ekkor döntött az országgyűlés a törvényszéki eljárás alá vont Ferdinand Juriga mentelmi jogának az

⁷⁵ Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 36–37.; Polónyi Géza igazságügy-miniszter felszólalása. 1906. december 1. *Képviselőházi Napló*, 1906. IV. 223–232.

⁷⁶ Maniu Gyula felszólalása a házszabályok betartása és a nemzetiségi pörök tárgyalásában, Wekerle Sándor miniszterelnök válasza és Maniu Gyula viszontválasza ez ügyben. In: Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 39–42.; *Képviselőházi Napló*, 1906. IV. 234–237.

ügyében.⁷⁷ A vitát Aurel Vlad kezdte. A Juriga mentelmi jogának fel-függesztését indítványozó bizottsági javaslatot Kálosi József előadó terjesztette elő. A heves szócsatában Olay Lajos kijelentette: „Az ország érdeke minden törvény felett áll. Mikor az ország érdeke valamit követel, ha még törvénytelen volna is az a cselekedet, azt kell követni, mert a magyar állam érdeke ezt úgy kívánja. (Felkiáltások között: Éljen Kristóffy! Nagy zaj. Elnök csenget.) Nekünk elsősorban magyaroknak kell lennünk! Nagyon sajnós, hogy t. demokrata képviselőtársaim ilyen véleményen vannak, mert azt a gyanút ébresztik, hogy csakugyan a nemzetiségekkel szövetkeznek.” Vázsonyi Vilmos a támadásra válaszolva hosszan fejtegette, hogy veszélyes precedenst teremtenie, ha egy jogi ügyet hazafias szólamok alapján próbálnának elintézni.⁷⁸

Az országgyűlési vita megmutatta, hogy végleg szertefoszlott a megegyezés lehetősége a koalíciós kormány és a nemzetiségi politikusok között. Míg a nemzetiségi képviselők a felirati javaslatok tárgyalásakor lényegében támogatták a kabinetet és „csupán” annak irányvonalát szerették volna módosítani, addig az év végére egyértelműen deklarálták ellenzéki beállítottságukat. Ez az állapot pedig még a csernovai sortűz eldőrdülése és a népiskolai törvény revíziója előtt állandósult.

*

Az ellenzéki koalíció kormányzása nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem sikerült a dualizmus rendszerét modernizálni, a hajdani ellenzék kormánypártként gyakorlatilag a szabadelvű politikát folytatta. A hangzatos választási ígéretekből a hatalom birtokában nem sokat tudott megvalósítani. Az állami élet egyik legfontosabb problémájában, a nemzetiségi kérdésben sem sikerült komoly előrelépést elérni. Ennek az okait kerestük tanulmányunkban. A képviselőházi viták és a sajtópolémia áttekintése után megállapítható, hogy mindkét felet felelősség terheli a kérdésben. A megegyezés elmaradásának legfontosabb oka, hogy a magyar politikai erők nem tudtak szakítani az „egy politikai nemzet koncepciójával”, és a nemzetiségek sem tudtak olyan programot kialakítani, amely illeszkedett volna a hivatalos politika elvárásaihoz.

⁷⁷ Kemény G. Gábor: *Iratok...* V. 42.

⁷⁸ Országgyűlési vita Jurgia Nándor mentelmi ügyében. *Képviselőházi Napló*, 1906. IV. 265–287.

Kétséges azonban, hogy bármelyik féltől elvárható lett volna-e nézeteinek radikális megváltoztatása. Az országgyűlési vitákból kiderült, hogy az „egy politikai nemzet” és a „nemzeti állam” fogalmát mindkét fél eltérően értelmezte. A magyar politikai erők hajlamosak voltak azt úgy felfogni, hogy az az azonos jogokkal és kötelezettségekkel együtt járó magyar állampolgárságot jelenti. A kollektív jogok tagadása pedig számukra elsősorban az egységes törvényhozás és igazgatás eszméjét jelentette a föderalizmussal szemben. Ez a centralizált államberendezkedés, kiegészülve a nemzetiségi törvény által biztosított jogokkal, véleményük szerint a legszabadabb fejlődési lehetőséget teremtette a nemzetiségek számára Európában.

A nemzetiségi politikusok viszont saját nemzeteik számára nem tartották elegendőnek az így biztosított – és szerintük alig érvényesülő – jogokat. A nemzeti fejlődést egyedül a nemzeti alapú politika elismerése alapján látták biztosíthatónak, ezért az egységes állammal szemben megfogalmazták a „poliglott” állam eszméjét. Igaz, a tárgyalat korszakban, az országgyűlési viták során óvakodtak a föderalizmus nyílt vállalásától, de pártjaik sajtónyilatkozatai jelezték, hogy itt csupán taktikai lépésről volt szó. A magyar elit és a nemzetiségi politikusok gyakorlatilag folyamatosan elbeszéltek egymás mellett. Amikor a magyar képviselők az állam nemzeti jellegéről szóltak, a nemzetiségiek beolvasztással vádolták őket, ami ellen természetesen a magyarok tiltakoztak; amikor pedig a nemzetiségiek a magyar állameszme ellen emelték fel a szavukat, a magyarok vádolták őket föderalizmussal és szeparatizmussal.

Ebben a helyzetben szinte teljesen elképzelhetetlen volt, hogy a választójog megadása, vagy a nemzetiségi mozgalom pártként való elismerése ügyében megegyezés szülessen. Talán célszerűbb lett volna komolyabb háttértárgyalásokat folytatni, és a vitát nem csupán a sajtó és az országgyűlés fórumain, a hangzatos és elcsépejt jelszavak és vádak szintjén folytatni. A választójog kiterjesztése a magyar politikai erők számára nem csupán – talán nem is elsősorban – a nemzetiségi kérdés miatt volt problematikus, hanem számolniuk kellett a munkásmozgalom „veszélyével” is. A nemzetiségi politikusok számára pedig az önálló, nemzeti alapú politizálás, tehát a politikai erők nemzeti alapú többszörözése nélkül az általános választójog önmagában nem jelentett megoldást. Ezért is utasították el a magyar pártokba vagy a kormánykoalícióba való belépést, ami még

akkor is problematikus lett volna, ha nincsenek elvi vitáik a magyar politikai erőkkal. A koalíció komoly hibát követett el akkor, amikor nem határolódott el nyíltan Bánffy Dezső felvállalhatatlan nyilatkozataitól, és nem pontosította álláspontját a népiskolai törvény tervezett revíziójával szemben. Mindkét ügy komolyan akadályozta a megegyezést. A nemzetiségi politikusoknak pedig nagyobb eréllyel kellett volna fellépniük saját pártjaik radikálisaival szemben, és az országgyűlési viták hangnemét kellett volna használni a nemzetiségi sajtóban is. Ilyen körülmények közt – a kedvező jelek ellenére – nem jöhetett létre a nemzeti stabilitás, és a nemzetiségi politikai erők nem tudtak integrálódni a magyar politikai életbe. Ennek hatására 1907-re mindkét fél körében a szélsőségesebb irányzatok kezdtek erősödni, a vita állandósult, és a kormány folytatta, sőt fokozta a szabadelvű nemzetiségpolitikát.